

Детективна формула як запрошення до міфотворчості в культурі модерна.

Крапівник Г.О., докторант кафедри філософії ХНПУ імені Г.С.Сковороди

У статті здійснюється розгляд модерного детективного твору як особливої форми міфу. Проводиться аналіз різних типів детективних текстів і варіацій міфологічних елементів, що в них присутні. Показано, що детективний жанр стає все більш синтетичним, таким що поєднує літературу і аудіовізуальні форми модерного мистецтва.

Ключові слова: детектив, міф, модерн, філософія культури, антропологічний вимір, формульний текст.

Для розгляду детективу як однієї з форм міфу в епоху модерна, необхідно розтлумачити поняття міфу. Так, літературний словник-довідник тлумачить цей жанр як розповідь про богів духів, героїв, надприродні сили та інше, які брали участь у створенні світу. ... як такий що перебуває у тісних зв'язках з літературою, етнографією, психологією та філософією [1, с. 451-452]. Культура модерну, що потіснила міф, сама стала такою, що створює міфи, а значить модерн можна порівнювати з міфом [2, с. 9]. «Проблемою міфологізму в літературі займалась українська символічна школа міфологів, а згодом О.Потебня, який створив психолінгвістичну концепцію теорії літератури, в її підґрунті – ідея спорідненості психологічних основ творення слова, міфу й літературного твору» [1, с. 452]. Ф. Ніцше відмічав, що цілому, без міфу будь-яка культура втрачає свій здоровий творчий характер природньої сили і лише з міфами стає цілісною [2, с. 46]. Норвезький філософ А.Ю. Ветлесен стверджує, що казки і міфи досі виконують функцію зображення зовнішніх конфліктів для формування образу внутрішніх психічних конфліктів. Таким чином, на рівні культури внутрішні конфлікти і афекти повинні здобувати символічну реалізацію в зовнішніх, тобто доступних суспільству, образотворчих формах [3, с. 155]. Аналізуючи міфологічність жіночих детективних романів, антрополог Кристина А. Джексон в [4] стверджує, що з точки зору антропології, міфи відображають справжні переконання і думки про найглибкі рушійні сили певної культури. В есе «Детективний роман» (1925) З. Кракауер зауважує, що

цей жанр є свого роду сурогатом християнського міфу, де представлені основні притаманні йому сили й типажі. Проте, вони розглядаються тільки з раціоналістичної точки зору, що забезпечує їх абсолютну де міфологізацію, спрощення, доведення до рівня розуміння масової людини в часи, коли офіційно роль релігії мінімізовано і завуальовано. [5]

Продовжуючи цю думку, необхідно зазначити, що Макс Шелер писав про психологію страху, що домінує в усій західній цивілізації, про те, що немає ще такого великого психоаналітика, який би зміг визволити людину від смертельного жаху, від того конститутивного відчуття страху, що є емоційно-імпульсивною основою цього специфічного юдейсько-християнського світу ідей. [6, с. 138] Говорячи про детектив як специфічну форму міфотворчості, можна підтримати думку З. Кракауера в тому, що цей сучасний літературний жанр експлуатує страх людини, її потяг до страшного, частково пов'язаний з християнством, де християнин не відвертається від жахів пекла, а навпаки, намагається впустити есхатологічні, апокаліптичні думки в свою свідомість, він жадає відчувати страх, тому що образ раю стає очевидним тільки на фоні пекельних тортур. П.С. Гуревич теж висловлює думку, що література останніх десятиліть – готичні романи, детективи, трилери, фільми жахів – вже не просто задовольняють людську цікавість, допитливість в розпізнаванні страхів. Вона буквально обслуговує людську фантазію, що жадає бачити, відчувати, переживати страшно. Масова культура неможлива без вбивств, розправ і інших кримінальних елементів. [7, с. 572]

Міф завжди є до певної міри стандартизованим текстом, оскільки при його аналізі можна доволі легко виділити окремі елементи, що їх міфологи називають функціями [8, с. 15]. Подібно до того, як казка (одна з форм міфу) була свого часу проаналізована В.Я. Проппом, детективні твори теж аналізуються дослідниками. Більш того, деякі з науковців, а також письменники, які працюють в цьому жанрі, створили багато досліджень, що

можна назвати «інструкціями» зі створення детективу (наприклад, клуб *Detection Club* з його правилами). Це свідчить про існування певної формули, що виявляється основою будь-якого детективного твору. Американський культуролог Дж. Кавелті присвятив цілу книгу, що вже стала класичною, питанню літературних формул [9].

Як вважає Т.В. Кривошапова, літературну казку неможна відділяти від ситуації модерна з його семантичною двоплановістю й орієнтацією на прадавні форми мистецтва. [10, с. 79]

Якщо традиційний міф зображує вигаданий світ богів і героїв, то особливою рисою детективного тексту як міфу є реальність створеного в творі світу і персонажів. Це може бути сучасна реалістична картина світу або зображення історичних подій (наприклад, «Ім'я рози» У. Еко), зображення подій релігійних міфів (перш за все християнського), що лежать в основі модерної культури (вищеназваний роман, твори Д. Брауна і, навіть, сучасні «апокрифи», такі як «Євангеліє від Афранія» К.Єськова, в якому чітко простежується лінія раціонального, аналітичного детективного розслідування). В деяких літературних творах є вказівка на міф вже в сильній позиції – в назві тексту (наприклад, Graham Pears “The myth of Justice”). Далі, традиційний міф оперує образами, Просвітництво користується мовою науки, пояснюючи різноманітні феномени. Для просвітників 18 сторіччя, що сприяли виникненню і культивуванню раціоналізму, а значить, і науковості, що призвело до виникнення естетики як системи наукового знання, досить важливо співвіднести мистецтво і науку, розглянути мистецтво як спосіб пізнання. Оскільки мислення просвітників раціонально й наповнено безкінечною вірою в науку, мистецтво ставало перед ними перш за все як такий собі дублер науки. Таким чином було відкрито пізнавальну функцію мистецтва. ... можливо, наступним важливим в історії в цьому плані було усвідомлення мистецтва як гри і, тому, ігрової функції як універсальної функції мистецтва, що включає до

себе й пізнавальний елемент, але не зводиться до нього. [11, с. 412] Сучасний міф, відтворений у формі детективу, безумовно, включає традиційні міфологічні елементи, але не відмовляється, а навпаки, залучає і широко використовує мову науки, а також науково-технічні досягнення. При цьому, детективний твір втрачає свою актуальність, якщо не буде брати до уваги наявні знання й останні відкриття в сфері науки.

Актуальність роботи обумовлена потребою виявити філософсько-антропологічну, моральну і етичну основу літературного жанру детективу в культурі модерна.

Метою цієї розвідки є розгляд детективного твору як особливого репрезентанту модерного міфу з точки зору філософської антропології.

Специфічність детективного міфу, як елементу модерної культури, виявляється, зокрема в тому, що детектив був одним з жанрів, які з'явилися в результаті розвитку цивілізації і урбанізації. Поява судів, що оперують доказами для винесення приговорів, міста, де розрізнені асоціальні елементи зорганізуються в банди, таким чином формуючи організовану злочинність і навіть тероризм сприяли і додавали матеріалу для рефлексії в літературному тексті, зокрема, в детективному. Дж. Кавелті зауважує, що сама культура створює літературні формули. Твори проходять процес «культурного відбору» для того, щоби стати справжніми формулами. Зважаючи на те, що культура еволюціонує, міфологічна основа зберігається, а формули змінюються, включаючи в себе нові інтереси й цінності. [9]

Міфологічним богам і героям часто-густо дозволено те, що заборонено людям. Тому, важливо те, що детективний твір допомагає аудиторії розслідувати в своїй уяві границю між дозволеним і забороненим, і з обережністю зважуватися зробити шаг за цю границю [9]. Таким чином, модерний детективний роман виконує експериментаторську функцію. В формульному тексті, зокрема, в детективі, насильство з боку героя отримує певну

легітимізацію, що підкріплює ідеологію індивідуалізму, а також знімає напруження, що з'являється між індивідуалістичними імпульсами і суспільними ідеалами законності і порядку, оскільки такий твір представляє насильницькі дії як останню можливість захистити суспільство від загрози анархії (зокрема, крутий детектив в американському детективі і його послідовники).

Детектив є продуктом масової культури. В свою чергу, остання характеризується повторюваністю, копіюванням, підпорядкуванням попередньо встановленій схемі та надлишковістю. Якщо і в міфах, певні елементи постійно повторюються, то в детективах ця повторюваність доволі часто переходить в серійність. У. Еко писав, що автор детективного твору грає постійним набором конотацій (наприклад, особливості особистості детектива і його безпосереднього оточення) у тієї мірі, в якій їх повторна поява в кожній наступній історії репрезентує головну умову задоволення від читання (наприклад, «дивацтва» Шерлока Холмса, що вже стали хрестоматійними) [12].

Поряд із розважальною, детективний твір також виконує й повчальну функцію [8, с. 26]. Розквіт міфологічності в ХХ сторіччі пов'язаний і з роллю мас, що породили вождів а, в усвідомленні мас актуалізується міфологічна свідомість, що багато в чому зобов'язана просвітницькій утопії або утопії модерна, тому що, наприклад, більшовики виходили саме з цієї установки. Так з'явилися нові культурні герої, які в змозі створити нові міфи. Поява цих героїв датується ще ХІХ сторіччям - фур'еристи, нігілісти, народники, анархісти й терористи. Проблема культурного героя – це проблема міфу, а проблема останнього – це проблема психології мас. Саме цей натовп повертає свідомість до стану міфу, що теж виконував функцію пізнання і науки, коли їх ще не існувало. ... Микита Хрущов в добре відомій доповіді сказав, що Йосип Сталін був перетворений в якусь-то надлюдину, яка має надлюдські якості» [11, с. 463].

В період Другого (пізнього) Модерну, або як його називають Постмодерну, границі детективного жанру значно розширилися, і деякі дослідники вказують

на появу цілого ряду серійних творів, що по суті є детективами, хоча їх можна віднести і до інших жанрів (тобто вони є, безумовно, синтетичними). Так, телевізійний серіал «Доктор Хаус» (або його аналоги, наприклад, «Інтерни» та ін.) відносять до детективу, де роль детектива (слідчого) бере на себе лікар. Тільки він силою свого інтелекту, розуму, аналітичного мислення може ідентифікувати захворювання, коли пацієнти практично завжди приховують якісь обставини (порівняймо зі злочином в класичному детективному романі). Розширення границь жанру й обмежень щодо характеру героя відображаються в різних творах, що є поєднують декілька жанрів. Зокрема, роман «Парфюмер», що належить до масової пізньомодерної культури П. Зюскінда можна віднести і до жанру детективу [13].

Доволі часто детективна література сприймається й інтерпретується виключно як ескапістський жанр. Тому доречним видається зауваження американського дослідника Джона Томпсона, який у своїй книзі «Fiction, Crime and Empire: Clues to modernity and Postmodernism» пише, що детективні твори пропонують міфи з переживання досвіду модерну, то як це жити в світі, де домінують протилежні сили відновлення і дезінтеграції, прогресу і руйнування, можливості і неможливості» [14, с. 2] / “В деяких випадках це є правдою (детективний твір є ескапістським – прим. – Г.К.), але не більшою ніж те, що це саме робить і будь-який інший жанр: включає в себе «домашні» елементи, елементи, що асимілюють, запевнюють і підтверджують переконання і сподівання читача. Що це клише не помічає, так це те, що детективна література драматизує протилежні переживання сучасності. В цьому сенсі, детектив – є не ескапістською літературою, але герменевтичною: він шукає, що значить бути пійманим в вир модерну” [ibid., с. 8].

Закономірно те, що герой детективного твору відповідає і залежить від сучасних йому культурних вимог суспільства. Античний герой (титан або атлант) може реалізуватись як герой – першовідкривач, піонер, ковбой,

свердловальник і т.д. Поступово відбувається урбанізація героя, він трансформується в сталевара, інженера, політичного діяча, детектива-супермена. Такі нові імена – ідеологеми більш реалістичні, антропоцентричні, але разом з тим довготривалі в порівнянні з традиційними міфологемами, тому що вони відображають потреби конкретної реальності, що постійно змінюється [15].

Джеймс Н. Фрей в роботі «Как написать гениальный детектив» стверджує, що «сучасний детективний роман є версією найдавнішого переказу на Землі – міфічного оповідання про мандрування героя-воїна». [8, с. 14] «Герой прадавніх легенд вбивав драконів (чудовиськ, яких лякались тогочасне суспільство) і рятував красунь. Герой сучасного детективного роману ловить вбивць (чудовиськ, яких лякається сучасне суспільство) і рятує красунь. Багато якостей героїв стародавніх легенд і персонажів сучасних детективів співпадають: вони відважні, віддані, намагаються покарати зло, готові на жертви заради ідеалу і т.п.» [ibid., с. 14-15]

Тут важливим є той факт, що досить багато сучасних героїв детективних творів мають таку архетипічну «міфологічну оболонку», але мало внутрішнього наповнення. Це пов'язано з тим, що модерний (а особливо пізньомодерний) читач може наповнити героя своїми смислами, аналізувати, порівнювати себе і героя, спостерігати за його діями. Цей процес виконує декілька функцій: лікувальну (психоаналітичну), компенсаторну і пізнавальну (можна робити те, що заборонене в житті, експериментувати і т.д.). При цьому головною зброєю героя сучасного детектива є *його розум*. [8, с. 18]

Таким чином, можна стверджувати, що модерний детективний роман є особливою формою міфу. Якщо в класичному детективі рамки і варіації міфологічний елементів були доволі чіткими, то починаючи з другої половини ХХ сторіччя ці границі й рамки розширюються, жанр стає все більш

синтетичним, таким що поєднує літературу і аудіовізуальні форми модерного мистецтва.

Література

- Літературознавчий словник-довідник / За ред.. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с. (Nota bene)
- Миф и художественное сознание XX века / [отв. ред. Н.А. Хренов]; Гос. Ин-т искусствозн. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – 687 с.
- Ветлесен А.Ю. Философия боли / Пер. с норв. – М. : Прогресс-Традиция, 2010. – 240 с.
- Cristina A. Jackson «Myth and ritual in Women's Detective Fiction», Published by Mcfarland & Co Inc., 2002. — 185 p.
- Махлин В. Сакральное навыворот. – Режим доступа: <http://detectivemethod.ru/laboratory/sacred-inside-out/>
- Шелер М. Человек и история // Человек: образ и сущность: (Гуманитарные аспекты). Ежегодник. — М., 1991. — С. 133-159.
- Гуревич П.С. Философская антропология : учеб. пособие / П.С. Гуревич. — 2-е изд., стер. — М. : Издательство «Омега-Л», 2010. — 607 с.
- Джеймс Н. Фрэй Как написать гениальный детектив. – СПб. : Амфора. – 2005, 316 с.
- John G. Cawelti Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. - Chicago: University of Chicago Press, 1976.
- Кривошапова Т.В. Русская литературная сказка конца XIX – начала XX века. – Акмола, 1995.
- Социология и кинематограф / Под общ. ред. Жабского М.И. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. – 600с.
- Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск: Интерпресссервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с. – (Мир энциклопедий)
- Борис Орехов Роман «Парфюмер». Элитный продукт массового потребления / журнал «Бельские просторы», 2005. — №12. – Режим доступа: <http://nevmenandr.net/personalia/parfumer.php>
- Thompson Jon Fiction, Crime and & Empire: Clues to modernity and Postmodernism. — Publisher: University of Illinois Press, 1993. — 208 p.
- Питина С.А. Концепты мифологического мышления как составляющая концептосферы национальной картины мира / Челяб. гос. ун-т. Челябинск, 2002. — 191 с.

**Детективная формула как приглашение к мифотворчеству в культуре
модерна**

Крапивник Г.О.

В статье проводится рассмотрение современного детективного произведения как особой формы мифа. Автором проанализированы разные типы детективных текстов и вариаций присутствующих в них мифологических элементов. Показано, что детективный жанр становится все более синтетическим, объединяя литературу и аудиовизуальные формы искусства модерна.

Ключевые слова: детектив, миф, модерн, философия культуры, антропологическое измерение, формульный текст

Detective formula as an invitation to a myth in modern culture

Крапувнык Г.

The paper deals with modern crime fiction stories as a special form of myth. The author analyses different types of detective texts and variations of mythological elements in them. It is shown that the crime fiction genre is becoming more and more synthetic, uniting literature and audio-visual forms of modern art.

Key words: crime fiction, myth, modern, philosophy of culture, anthropological aspect, formulaic text.